

A KORONAJAVAK SZABÁLYOZÁSA A 16–17. SZÁZADI RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

MISKEI ANTAL

1. A fogalom tisztázása

A tradicionális és a polgári jogban koronajavaknak (*bona et proventus Sacrae Coronae; bona ad coronam; bona mensalia*) nevezzük azokat a jövedelemfajtákat és „állami” fekvőségeket, amelyek az uralkodó és családja, valamint az udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgáltak, s esetükben az elévülés és az elbirtoklás ideje 100 év volt. Ezeket a különös rendeltetésű jószágokat a 15. század derekától a rendek beleegyezése nélkül nem lehetett elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következésképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni, de azt is csak az ország lakóinak. Ha valaki örökös vagy zálogos joggal, illetve bármilyen más módon szert tett rájuk, akkor elvileg nemcsak a javakban lévő pénzt vesztette el, hanem – s ez főleg a nyereszkes birtokosokat érintette – a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is fizetni tartozott, amelyet a kincstár ügyvédjei kíméletlenül behajtottak rajta (1439:6. tc., 1439:16. tc., 1514:2. tc.).¹

¹ Az 1439:6.tc.: „Továbbá a harminczadokról, kamaranyereségről, bányákról, bányajövedelmekről, pénzverésről, kamarákról és bármiféle tisztségekről, bérbeadás útján vagy másképen bármi módon, a megállapodott szokás értelmében, szintén csak Magyarország koronájának alávetett, arra alkalmas emberek és nem külföldiek részére legyen szabad rendelkezési jogunk.” In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvények. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1899. (A továbbiakban: CJH) 280–283. Az 1439:16.tc.: „A birtokokat és birtokjogokat nem idegeneknek, hanem csak országunk jól érdemesült és Magyarország koronája alatt álló lakosainak fogjuk adományozni, nem pénzért, hanem érdemeikhez és szolgálataikhoz képest. 1. §. A királyi és koronajogokat pedig sem bárkinek tanácsával, sem a nélkül, örök áron el nem adjuk, sem zálogba nem vetjük.” In: CJH 286–287. Az 1514:2.tc.: „Ezután pedig a királyi felség az ő királyi jövedelmeit melléje rendelt tanácsának beleegyezése és elhatározása nélkül, akármilyen sürgős szükség esetében se zálogítsa el bárkinek. 1. § Mert a mely főúr vagy nemes az ilyen királyi jövedelmeket a maga részére elzálogíttatná, az pénzt tényleg veszítse el. 2. § És azt az uzorást ezen felül annak a jövedelemnek vagy királyi városnak a becsújében kell elmarasztalni.” In: CJH 706–707.; Magyar jogi lexikon hat kötetben. Szerk. Márkus Dezső. VI. kötet. Budapest, 1907. 752.; Révai Nagy Lexikona. I. kötet. Budapest, 1911. 391. és XII. kötet. Budapest, 1915. 50.; A Magyar Nagylexikon szerzője teljesen félreértette az intézmény lényegét: Magyar Nagylexikon. 11. kötet. A szerkesztőbizottság elnöke: Glatz Ferenc. Budapest, 2000. 353.; *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest–Pécs, 2000. 66., 71.

A koronajavak tulajdonjoga – miként azt neve is mutatja – a koronát illette meg, azokon más természetes vagy jogi személynek csak birtoka állhatott fenn. Ezt a birtoklást viszont korlátozhatta bányajog, természeti kincs, vízfolyás, vadászati jog, erdőirtási tilalom (zárlat) és kisajátítás, még abban az esetben is, ha az adomány megtételek ezek átengedését a király külön nem foglalta bele az oklevélbe.²

A hazai jogtörténeti szakirodalom a koronabirtokoktól világosan megkülönbözteti a fiskális javakat (*bona fiscalia*), amelyeket a kincstárra történt visszaháramlás után az uralkodó többnyire továbbadományozott, az ún. kincstári javakat (*bona cameraria*), amelyek jövedelmei az állami kiadásokat fedezték, és a királyi magánbirtokokat (*bona patrimonialia*), amelyek esetében a szabad rendelkezés érvényesült.³

A kutatók által alkalmazott eljárás azonban nem felel meg teljes mértékben a valóságnak. A király földesúri hatalma alatt álló magánbirtokok és jövedelmek ugyanis elkülönítendőek azoktól a vagyontárgyaktól, amelyek az uralkodót, mint az ország „természetes urát” (*dominus naturalis*) illették meg, mivel az előbbieket magánjogi, míg az utóbbiakat közjogi kapcsolat fűzte a királyhoz. A probléma valójában abból adódik, hogy a Mohács előtti időszakban tételesen felsorolt koronajavak közé bekerültek olyan uralkodói magánbirtokok is, amelyek bevételei 1458 és 1541 között a budai vár udvarbírói hivatalához (*provisor curiae castris regii Budensis*), és nem a legfőbb pénzügyi hatósághoz, a kincstartóhoz (*thesaurarius*) folytak be.⁴ Ezek közé tartozott többek között Munkács, Óbuda, a kunok és a jászok székszervezete, valamint a Rosd- (ma: Szentendrei-) és a Csepel-sziget (1518:14. tc.).⁵ Az 1424-ben uradalommá szervezett Csepel-szigeti birtokkomplexum például már az Árpád-korban királyi magánbirtoknak számí-

² Zlinszky János: A rendi Magyarország magánjoga. In: Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 1996. 83.

³ Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. I. kötet. Buda, 1863. 352.; Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1990. 238. (A vonatkozó rész Csizmadia Andor munkája.); Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Budapest, 2008. 627–628.

⁴ Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541) (Kísérlet az országos és a királyi magánjövödelmek szétválasztására). In: Levéltári Közlemények, 1964/1. 67.

⁵ Az 1518. (bácsi) 14. tc.: „1. § Munkács, Tata és Komárom várait pedig az egész alsó visegrádi részszel, Ó-Budával és Kos és Csepel nevű szigetekkel, valamint Zsámbék, Salmár és Kesző mezővárosokkal és összes tartozékaikkal és a kunokkal s jászokkal a királyi felség konyhájának ellátására is fentartására a badai tiszttartó kezéhez kell szolgáltatni. 2. § A melynek a számára a királyi felség tiszttartójának a szalonjáról és borról Munkács várának jövedelmeiből, a vizákról és egyéb halakról pedig Komáromból és Tatából kell gondoskodnia és ezenfelül köteles a budai és más, Szerémben levő dézsmákat a királyi asztal és udvar számára beszerezni. 3. § Ha pedig valami hiány fog lenni, azt a tanácsos és ülnök urak meghatározásához képest a királyi kincstartó fogja kipótolni.” In: CJH 760–761.

tott, és ez így is maradt a török hódítás kezdetéig.⁶ A koronajavak intézménye tehát meglehetősen egyedi jelenség a hazai joggyakorlatban és jogi gondolkodásban. Nem magyar sajátossága miatt, hiszen megléte Európa számos országában (Angol Királyság, Francia Királyság, Német-római Császárság, Lengyel Királyság, Cseh Királyság) kimutatható, hanem azért, mert nem illeszthető bele a hagyományos birtokkategóriákba, s e javak kezdettől fogva egyetlen célt szolgáltak: a királyi hatalom méltóságának, illetve a korona ékességének, díszének az emelését.⁷

2. Az intézmény eredete

A koronát a középkorban hármass értelemben használták. Jelölték vele az isteni eredetű főhatalmat, amely kezdetben szorosan összefonódott a királyi méltósággal, a hatalom gyakorlásában részt vevő politikai erőket, úgymint a királyi tanács, illetve a rendi országgyűlés tagjait, valamint azt a földrajzilag körülhatárolható területet (Magyar Királyság, Horvát Királyság és Dalmácia), amelyre a főhatalom kiterjedt. A legfőbb hatalom letéteményesének számító korona a 11. században a mindenkori uralkodó méltóságával függött össze (*corona regia*).⁸

⁶ *Wenzel Gusztáv*: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar Történelmi Tár, 1863. XII. kötet. 269–270.; *Dobozy Hajnalka*: Királynéink az Árpád- és Anjoukorban. Szeged, 1934. 77–78. (Kolozsvári–Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 26. sz.); *Bártfai Szabó László*: Pest megye történelmének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest, 1938. 149. Nr. 601.; *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. Budapest, 1982. 384. Nr. 1430. (Pest megye múltjából 5.); *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. kötet. (Liptó, Máramaros, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye) Budapest, 1998. 189–206.; *Zsoldos Attila*: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 42–44.; *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 81–83., 87.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005. 45–46. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)

⁷ A koronaeszme és a koronajavak fogalmának változásait, illetve európai párhuzamait *Eckhart Ferenc* tisztázta: *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941. (A továbbiakban: *Eckhart* 1941.) 19–32., 55–60., 142–158.; A mű újabb kiadása: *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 14–21., 35–37. és 87–96. (*Historia Incognita*); A témáról jó áttekintést nyújt még: *Hartung, Fritz*: Die Krone als Symbol der monarchischen Herrschaft im ausgehenden Mittelalter. In: *Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*. Ausgewählt, mit einem Nachwort versehen und herausgegeben von Manfred Hellmann. Weimar, 1961. 1–69.

⁸ *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1903. (A továbbiakban: *Timon* 1903.) 480–481.; *Timon Ákos*: A Szent Korona elmélete. Budapest, 2000. 12–13.; *Bartoniék Emma*: Corona és regnum. In: *Századok*, 1934/1–3. 314–316.; *Bartoniék Emma*: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1939. Reprint. Budapest, 1987. 68. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV.); Újabbán a szakemberek – feltehetően *Eckhart Ferenc* hatására – a koronát a 11–12. században a király személyéhez kap-

Ilyen vonatkozásban olvashatunk az Intelmekben a királyi méltóság tíz pilléré-ről, amelyek összessége „*alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni.*”⁹ A korai Árpád-korban úgy vélték, hogy mindaz, ami a király tekintélyét növelte, az a korona méltóságát is gyarapította, ami viszont a királynak anyagi vagy erkölcsi kárt okozott, az a korona auktoritását is csorbította.

A korona szimbolikájában a 12. század második felében érdemi változás következett be. A király méltóságától elkülönülő korona közjogi természetet vett fel, és a királyság koronájává (*corona regni*) kezdett válni. Innentől fogva azt a főhatalmat jelképezte, amelyet az uralkodó a főpapokkal és a főurakkal együtt gyakorolt. A fogalom bővülés hátterében a királyi tanács politikai súlyának térnyerése húzódott meg.¹⁰

III. Béla király fia, II. András (1205–1235) 1205-ben vette át az ország irányítását. Kormányzásának legszembeűnőbb vonása, hogy a központi jövedelmek alapjául szolgáló várföldeket és udvari birtokokat hatalmas mennyiségben, örökadományként és feltétel nélkül juttatta hívei kezére. Az „új intézmények”-nek (*novae institutiones*) nevezett királyi birtokpolitika alapjaiban ingatta meg a fennálló hatalmi rendszert, és sokakat felháborított, akik nem részesültek annak áldásaiból.¹¹

Az uralkodó intézkedései felkeltették III. Honorius pápa (1216–1227) érdeklődését is, aki a hazai főpapsággal együtt 1225-ben azért ellenezte II. András lépéseit, mert a király a koronázási szertartáskor állítólag arra esküdött meg,

csolják: *Kardos József*: A Szent Korona és a Szentkorona-eszme története. Budapest, 1992. 12–15.; *Bertényi Iván*: A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja. Budapest, 1996. (A továbbiakban: Bertényi 1996.) 143.; *Bertényi Iván*: A Szent Korona, a magyar államiság szimbóluma. In: Domine, salvum fac regem. Az államalapítás és kora. Felelős szerk. Mózser Ibo-ly. Szombathely, 2000. 3. (Partes populorum minores alienigenae); *Mezey Barna*: Az államfő. In: Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 2005. 96–97. (Osiris Tankönyvek) Ez a magyarázat azért nem fogadható el, mert a jogi szemlélet mindig az intézményt, és nem az intézmény vezetőjének személyét védte. Eckhart egyébként eléggé árnyaltan fogalmazott, hiszen azt írta, hogy a korai időben „a király személye és méltósága szorosan összefonódott...” (*Eckhart* 1941. 43.). Más helyen: „A király személye és méltósága, melyet a koronázással nyert el s amelynek jelvénye a korona, szorosan összefonódnak...” (*Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 115.) A korona fogalmát és jelentésváltozásait kimerítően tárgyalja: *Karpat, Josef*: Corona regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden. In: Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. Ausgewählt, mit einem Nachwort versehen und herausgegeben von *Manfred Hellmann*. Weimar, 1961. (A továbbiakban: Karpat 1961.) 225–348.

⁹ Árpád-kori legendák és Intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Összeállította és szerk. Érszegi Géza. Fordította: Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Budapest, 2004. 55. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)

¹⁰ *Holub József*: A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig. Pécs, 1944. 66.

¹¹ *Kristó Gyula*: II. András király „új intézkedései”. In: Századok, 2001/2. 251–300.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. In: Történelmi Szemle, 2011/1. 1–38.

hogy az ország jogait és a korona tiszteletét csorbíthatatlanul megőrzi („*et in coronatione sua iuraverit etiam iura regna sui et honorem corone illibata servare*”).¹² III. Honorius határozott fellépése a központi hatalom védelmében történt, s egyúttal hozzájárult az uralkodó által el nem idegeníthető „koronajavak” fogalmának és a korona joga (*ius coronae*) kifejezés megszületéséhez.¹³ Mindez természetesen kihatott a korona-eszme fogalmának alakulására is, hiszen a korona most már nemcsak közjogi szempontból, hanem vagyoni jogi tekintetben is elkülönült a király méltóságától.¹⁴

3. A koronajavak szabályozása a késő középkorban

A koronajavakat első ízben az 1514: 3. törvénycikk sorolja fel tételesen: 1. Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron; 2. Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lócse, Szokolca, Szeben és Szeged; 3. a kunok és a jászok; 4. Visegrád, a Nagysziget (Csepel-sziget) és a Rosd-sziget (Szentendrei-sziget); 5. Körmöcbánya, Besztercebánya, Zólyom és a többi bányaváros; 6. Nagybánya, Huszt vára az öt várossal és a sóbányákkal; 7. a Magyar Királyság és Szlavónia összes harmincada és sókamarája; 8. Munkács és Diósgyőr várak; 9. Erdélyben a királyi szászok, minden bánya és sókamara, valamint Kolozsvár; 10. minden huszad, század és ötvened nevű adó, amely a Királyhágón túlról származik; 11. Görgény, Törösvár és Déva.¹⁵

A 3,5–4 millió főt számláló Magyar Királyságban a 15. század végén körülbelül 18 000–21 000 település létezett, s ezek döntő többségét faluként (*villa*, *possessio*) tartották nyilván az adóösszeírók. A mezővárosok (*oppidum*) száma

¹² *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner.* Tomus primus. 1216–1352. Romae, 1859. 60. Nr. CXXXVI.

¹³ *Bónis György*: Decretális Intellecto (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről). In: *Történelmi Szemle*, 1974/1–2. 24–31.; *Sweeney, James Ross*: The problem of Inalienability in Innocent III's correspondence with Hungary: a contribution to the study of the historical genesis of Intellecto. In: *Mediaeval Studies*. Volume XXXVII. Toronto, 1975. 235–251.; A „korona joga” kifejezés először 1231-ben, majd azt követően 1238-ban bukkan fel az oklevelekben. Az 1231. évi oklevél: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Sudio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii.* Tomus tertius. Volumen II. Buda, 1829. 254. Az 1238. évi oklevél: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Sudio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii.* Tomus quartus. Volumen I. Buda, 1829. 105. A *ius coronae* kifejezés Árpád-kori előfordulásait bemutatja: *Karpat* 1961. 314–315.

¹⁴ Mindazonáltal a korona jelölte magát a királyi méltóságot is. *Eckhart* 1941. 49–54.; *Bertényi* 1996. 143–144.

¹⁵ CJH 708–709.

800–900-ra becsülhető, a királyi és a földesúri városoké (*civitas*) 60 körül mozgott. A mezővárosok közül mintegy 140 töltött be városi funkciót.¹⁶

A rendi korszakban a városok – jellegüket tekintve – két nagy csoportra oszthatók: közjogilag szabad, királyi szabad városokra (*civitas libera regia*) és közjogilag nem szabad, ún. földesúri városokra (*civitates dominorum*). A közjogilag szabad, azaz teljes jogú városokon belül a nyolc tárnoki város (Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa) alkotta a szabad királyi városok (*civitas regia libera*) csoportját. Külön egységet képeztek a személynöki városok (Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Kisszeben, Szeged stb.), az alsó–magyarországi bányavárosok (Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecbánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya), az erdélyi szász városok (Beszterce, Brassó, Nagyszében, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros), valamint Nagybánya, Kolozsvár és Zágráb.¹⁷ Az 1514:3. törvénycikk lényegében véve ezeket a közjogilag szabad városokat minősítette koronajavaknak (*bona coronae regiae*). Ezt a rendelkezést az 1596:19. törvénycikk is megerősítette.¹⁸

A földesúri városok közé a királyi földesúri városok (pl. Temesvár, Nándorfehérvár, Keve, Óbuda, Zólyom stb.), az egyházi városok (pl. Győr, Veszprém, Pécs, Eger, Várad, Nyitra stb.) és a magánföldesúri városok (pl. Kőszeg, Vasvár, Trencsén stb.) tartoztak. Néhányuk „szabad városnak” (*libera civitas*) minősült. A magánkézben lévő szabad városokat első ízben az 1454:9. törvénycikk említi.¹⁹ Az 1514:25. törvénycikk szerint a jobbágyok költözésének tilalma nem vonatkozott a király és a nagyurak szabad városaira, vagyis ezek között lehetséges

¹⁶ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest, 1966. 187.; Solyósi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. In: Történelmi Szemle, 1976/1–2. 123.; Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Történelmi Szemle, 2004/1–2. 23–25.; Kubinyi András: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény. Szerk. Ferenczi László. Budapest, 2006. (A továbbiakban: Kubinyi 2006/a.) 163.

¹⁷ Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (A továbbiakban: Kubinyi 2000.) 7. (Dél-alföldi Évszázadok 14.); Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv I. Szerk. Á. Varga László. Budapest, 2006. (A továbbiakban: Kubinyi 2006/b.) 51–61.; Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században, Szeged, 2002. 117. (Dél-alföldi Évszázadok 17.)

¹⁸ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1899. 788–789.

¹⁹ Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, 1976. 381. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)

volt a paraszti vándorlás.²⁰ A királyi földesúri városok nem vehettek részt az országgyűlés munkájában, mert nem közjogi, hanem magánjogi kapcsolat fűzte őket az uralkodóhoz, aki nem „államfői”, hanem földesúri minőségben állt felettük.²¹

A Kárpát-medence egészét kitevő Magyar Királyság az Oszmán Birodalom előrenyomulása következtében a 16. század derekán részekre szakadt, s a Balkán-félsziget felé déli irányban nyitottá vált. Az ország középső felében, az ún. hódoltsági övezetben a megszálló hatalom különféle nagyságú katonai-közigazgatási egységeket hozott létre. A nagyobb tartományok (*vilájet; ejálet*) élén egy-egy, pasa címmel kitüntetett beglerbég állt. Közülük a leghatalmasabbnak a budai pasákat tekintették. A tartományok kormányzóságokra (*szandzsák, liva*), a kormányzóságok kerületekre (*náhije*) tagolódtak. Az előbbi vezetőjét szandzsákbégnek, az utóbbiét kádinak hívták. A Királyhágón túli terület, az Alföld keleti és északkeleti peremvidéke szintén a Portától függött, de nem közvetlenül, hanem közvetve, s uralkodói – akárcsak a királyi ország rész főpapjai, főurai és nemesei – továbbra is a Magyar Korona tartozékának tekintették az Erdélyi Fejedelemséget. Horvátország, Szlavónia és a Dunántúl nyugati sávja, valamint a Felvidék északnyugati és északkeleti fele viszont elkerülte a szultáni fennhatóságot.²²

Az ország részekre szakadása következtében Budát, Pestet, Óbudát, Esztergomot, Székesfehérvárt, Szegedet, a kunok és a jászok földjét, Visegrádot, a Csepel- és a Szentendrei-szigeteket, valamint Erdélyt, a Partiumot és Szlavónia tekintélyes hányadát 1541 után az oszmán hatalom szerezte meg. A Habsburg uralkodók tudomásul vették a kialakult helyzetet, mivel a fennálló erőviszonyok 1686-ig nem tették számukra lehetővé a hatékony katonai fellépést. Jogigényükről viszont a 16–17. században sem mondtak le, sőt, azt sok esetben érvényesítették is az átmenetileg elveszített területek felett.²³

²⁰ CJH 716–717.

²¹ *Timon* 1903. 684–685.; *Kubinyi* 2006/a. 161.; *Kubinyi* 2006/b. 61.

²² *Hegyi Klára*: Egy világbirodalom végvidékén. Budapest, 1982. 120–122. (Magyar História.); *Hegyi Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 124. (História Könyvtár. Monográfiák 7.); *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények a török hódoltságban. Budapest, 1997. 109. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.); *R. Várkonyi Ágnes*: Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790. I. kötet. A megosztottság évszázada 1526–1606. Budapest, 1999. 90–91.; *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. 36–40. (Magyar Századok); *Ágoston Gábor – Oborni Teréz*: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. 82–85. (Magyar Századok)

²³ Az ún. „együttes birtoklás”-ról: *Szakály Ferenc*: Egy „világtörténeti curiosum”: magyar adóztatás a török hódoltságban. In: *Valóság*, 1979/5. 34–35.; *Rác István*: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen, 1995. 54.

Az 1541-ben szultáni házbirtokká minősített Csepel-sziget,²⁴ mint királyi magánuradalom 1622-ben az Esterházy család grófi ágához került,²⁵ majd 1695-ben Donat Heissler de Heitersheim császári tábornok szerezte meg,²⁶ akinek özvegye, Maria Barbara grófnő 1698-ban eladta az egész birtoktestet François-Eugène de Savoie-Carignannak, közismertebb nevén Savoyai Eugénnek (1663–1736). Friss szerzeményéhez a francia származású hadvezér tizenhét évvel honfűsítése előtt jutott hozzá.²⁷ Ráadásul Savoyai a szigetet úgy vásárolta meg 85 000 forintért, hogy a vételárból „mindössze” 15 000 aranyat fizetett ki, 20 000 forintot a király vállalt magára, míg a maradék 50 000 forintot egy éven belül kellett törlesztenie.²⁸

I. Lipót német–római császár és magyar király (1657–1705) hozzájárult ahhoz is, hogy Savoyai Eugén halála után – amennyiben törvényes örökösei nem lesznek – testvéreit, Thomas herceget és Emmanuel Filibert carignanói herceget, valamint a Savoyai-ház királyi ágát illesse meg a birtokállomány. Eugén herceg azonban 1713. október 22-én fivérének, Emmanuelnek Liechtensteini Theresia hercegnővel kötött esküvőjére felvett 100 000 forint kölcsönt a sziget terhére,

²⁴ A Csepel-szigetet a rajta fekvő összes településsel (Csepel. Háros, Lak, Szöllös, [Sziget]Szentmiklós, Tököl, Szentmihály, [Sziget]Csép, [Sziget]Újfalu, [Sziget]Szentmárton, Ráckeve, [Sziget]Becse, Lórév, Simonfalva, Makád, Gyála) együtt 1546-ra szultáni házbirtokká nyilvánították az oszmánok: *Káldy-Nagy Gyula*: A Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, 1985. 111., 181., 183., 276., 293., 399., 405., 419., 507., 528., 583., 588., 594., 614., 658., 665.

²⁵ Magyar Országos Levéltár P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fol. 53–54.; *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901. 246.; *Darkó Jenő*: A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve XV–XVII. század (Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében). In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László és Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 364. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)

²⁶ *Schönherr Gyula*: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. I–II. közlemény. In: Történelmi Tár, 1887. (A továbbiakban: Schönherr 1887.) 729.; *Ybl Ervin*: Szavoyai Jenő herceg ráckevei kastélya. Különlenyomat a Szépművészeti Múzeum Évkönyvének III. kötetéből. Budapest, 1925. 51.; *Veszprémi Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Tahitótfalu, 1927. 8.; *Milhoffer Sándor*: Adalékok a királyi család ráckevei uradalmának történetéhez. Budapest, 1940. (A továbbiakban: Milhoffer 1940.) 6.; *Löchli, Otto*: Die deutsche Mundart von Szigetújfalu. Wien, 1968. (A továbbiakban: Löchli 1968.) 12.; *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. kötet. 1681–1697. Budapest, 1985. 156. Nr. 2749. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 10.)

²⁷ Savoyai Jenő érdemeit a magyar rendek is méltányolták, ezért az 1715:130. törvénycikkben honfiúvá fogadták: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvény-cikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Tóth Lőrincz – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1900. 536–539.

²⁸ Pest megyei Levéltár V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsiratok. 13/a. kötet. Ráckevei krónika (1600–1836). 19.; *Magdics István*: Diplomatarium Ráczeviense. Ráckevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. 102.; *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. IV. kötet. 1698–1702. Budapest, 1986. 47. Nr. 3297. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 11.); *Schönherr* 1887. 729.; *Milhoffer* 1940. 6–7.; *Löchli* 1968. 12.

ezért amikor 1736. április 21-én örökös nélkül elhunyt, Kárpát-medencei javai az államtól kapott kölcsön fejében visszaszálltak a királyi kincstárra.²⁹

A Csepel-sziget esete személetes példa arra, hogy az oszmán hadvezetés még a számára legértékesebb fekvőségeket sem tudta szilárdan a kezében tartani. Hasonló eset játszódhatott le a Szentendrei-szigeten is, amelynek településeit (Bogdán-rév, Kisoroszfalva, Vác-rév, Szentpéter, Várad, Tah, Tótfalva, Torda, Monostor) – kivéve Pócsmegyert – 1559 és 1562 között a hódítók házbirtokként írták ugyan össze,³⁰ ám 1609-ban egy ismeretlen szerző beutazta a környéket, és a még el nem pusztult falvakat, illetve pusztákat úgy vette lajstromba, mint a Magyar Korona elengedhetetlen tartozékait.³¹

A koronajavak tárgyalása az 1608. évi országgyűlésen került ismét napirendre. Ekkor a rendek, hogy politikai helyzetüket megerősítsék, illetve az udvarnak kölcsönököt folyósító nagyurak további birtokszerzéseit megakadályozzák, újból kimondták: az uralkodó nem zálogosíthat el koronajavakat, és azok az uzorások, akik ingatlanokra és ércbányákra adtak kölcsönt a királynak, ne csak a nekik lekötött javakat veszítsék el, hanem külön büntetéspénzt is fizessenek. Az 1608. évi koronázás előtti 22. törvénycikk értelmében *„az uzorások, a kik nyereségvágyból a fiscus fekvőjóságaira és az érczbányákra pénzt adtak, ezt elveszítsék és azon felül a jövedelmek becsüjén maradjanak. Ötödször: minthogy Magyarország régi közönséges decretumai szerint, az ország koronáját illető fekvő jóságokat, bármely szükségnek nyomása alatt Magyarország királyai közül senkinek sem volna szabad, hogy elzálogosítsa (a miképpen ez az Albert király decretumának a 16-ik cikkelyéből, meg itt-ott nagy számban a többiekből is eléggé világos és tudva van, miképp igen sokan, úgy az érczbányákra, mint a harminczadokra nagy pénzösszegeket kölcsönöztek:*

1. § Ennek okáért ezekből, valamint az Ulászló király VII. decretuma 2-ik és 3-ik cikkelyéből és a többi közönséges végzésekből világosan kitünik és következik, hogy az ilyen uzorásokat, a kik haszonlesésből a pénzeiket ezen Magyarország koronájának a fekvő javaira adták kölcsön, nemcsak azoknak az elvesztésében, hanem a jövedelmek becsüjében is el kell marasztalni.

2. § Mindazonáltal Munkács, Zólyom és Diósgyőr várakat kivéve, a melyeket, mivel tudvalevőleg az ország és a véghelyek közszükségei miatt zálogosítottak el és az azokból bejött pénzeket, nem máshová, hanem azoknak a kijavítására és a

²⁹ Löchli 1968. 12.

³⁰ Káldy-Nagy Gyula: A Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, 1985. 142., 370., 440., 499., 594., 624., 642., 650., 679., 689.

³¹ A nyilvántartásba vett tizennégy település vagy pusztá a következő: Várad, Szentpéter, Bogdán-rév, Tah, Szentepusztá, Vác-rév, Monostor, Káposztásmegyer, Budakeszi, Tök, Pomáz, Kálász, Budaörs, Szentlászló. Iványi Béla: A Budához és Visegrádhoz tartozó koronajavak 1609-ben. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1905. 383–384.

*katonák fizetésére adták ki; ezért az említett várakat a mostani birtokosoktól a zálogösszeg letétele mellett kell visszaváltani és visszaszerezni.*³²

A rendi előretörés a 17. századi törvényhozásban is éreztette hatását. A világi nagyurak és a birtokos nemesek nem csupán a rendi szabadságjogokat bátyázták körül, hanem – mint az „ország” (*regnum*) és a „korona” (*corona*) tagjai – beavatkoztak a központi hatalom maradék birtokállományának védelmében is.³³

A Szent Koronához tartozó ingatlanok és jövedelmek megóvásának szándéka a 18. században sem hagyott alább. Elég csupán Rákóczi Ferencre utalni, aki 1704-ben a gyöngyösi értekezleten megfogalmazott követelések hatására indítványozta I. Lipót magyar királynak, hogy szerezze vissza a koronától elidegenített javakat.³⁴ A koronabirtokok szabályozása a rendek számára II. József király (1780–1790) halála után is kulcsfontosságú kérdés maradt.³⁵

³² Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest, 1900. 22–23.

³³ *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Budapest, 1990. 208–210. (Magyarok Európában II.); *Tóth István György*: Három ország – egy haza. Budapest, 1992. 25–28. (Magyarország Krónikája 7.); *Pálffy Géza*: Romlás és megújulás 1606–1703. Budapest, 2009. 14–16. (Magyarország története 10.) Kérdés persze, hogy a rendek ez irányú követelései átmentek-e a gyakorlatba, vagy sem: *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 395. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)

³⁴ *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. Budapest, 1907. 327. (Magyar Történelmi Életrajzok)

³⁵ Az 1790–1791. évi országgyűlés 7. törvénycíkje is foglalkozott a koronajavakkal: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Csiky Kálmán – Márkus Dezső. Budapest, 1901. 156–157.

MELLÉKLET

1.

III. Honorius pápa arra buzdítja Béla herceget, hogy a rá bízott ország részben vonja vissza apja adományait
(Reate, 1225. július 15.)

Honorius episcopus etc. Carissimo in Christo filio Illustri viro Bele iuveni Regi salutem etc. Intellecto iam dudum, quod carissimus in Christo filius noster ... Illustris Rex Ungariae, pater tuus, alienationes quasdam fecerit in preiudicium Regni sui et contra Regis honorem, nos hoc super paterna affectione consulere cupientes, eidem Regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes predictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare, quod cum teneatur, et in coronatione sua iuraverit etiam iura Regni sui et honorem corone illibata servare: illicitum profecto fuit, si prestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi iuramentum, et propterea penitus non servandum. Quocirca serenitatem tuam monemus et hortamur attente, quatenus in ea Regni parte, quam ex ordinatione patris tui habes, alienationes easdem revocare procures, iuramento de ipsis non revocandis a patre tuo, vel a te prestito non obstante; quin potius de iuratione incauta condignam penitentiam agere non omittas. Datum Reatae Idibus Iulii. Anno Nono.

Kiadva: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita *ab Augustino Theiner*. Tomus primus. 1216–1352. Romae, 1859. 60. Nr. CXXVI.

Fordítása:

Honorius püspök stb. Krisztusban igen kedves fiúnak, a kiváló férfinak, Béla ifjú királynak üdvözlétet stb. Mivel már régen megértettük, hogy Krisztusban igen kedves fiunk ... Magyarország jeles királya, a te atyád, országa sérelmére és a királyi tisztség ellenére bizonyos elidegenítéseket hajtott végre, mi ezen atyai jóindulattal segíteni szándékozván, ugyanahhoz a királyhoz levelünket intézzük, hogy az említett elidegenítéseket – az eskü ellenére, ha ilyet tett arra, hogy nem vonja vissza azokat – igyekezzék visszavonni, minthogy köteles és a koronázásakor esküvel is megfogadta, hogy országa jogait és a korona tiszteletét épségben megőrzi: bizonyára törvénybe ütközött, ha az ilyenfajta elidegenítések

vissza nem vonására esküt tett, és azt egyáltalán nem kell megtartani. Ennélfogva ösztönözzük fenségedet és bátran biztatjuk, hogy az ország azon részében, amely téged atyád rendelkezéséből kifolyólag megillet, gondoskodj ugyanazon elidegenítések visszavonásáról; ebben nem akadályoz téged sem az atyád által, sem az általad tett eskü. Sőt, inkább a meggondolatlan eskütételért ne mulassz el méltó bünbánatot tartani. Kelt Reatében, július Idusán, a kilencedik esztendőben.